

METODOLOGINIO INDIVIDUALIZMO PROBLEMA THOMO HOBBSO SOCIALINĖJE TEORIJOJE

ALGIMANTAS VALANTIEJUS

Šio straipsnio tikslas – kritiškai panagrinėti anglų filosofo Thomo Hobbeso socialinės ir politinės teorijos idėjas, problemas, sąvokas ir pažinimo principus, išdėstytus pagrindiniame jo veikalė *Leviatanas*. Straipsnyje teigiama, kad Hobbesas, nagrinėdamas sociologinį santykį tarp privalėjimo ir laisvės, svarstydamas civilizuoto žmogaus ir civilizacinių sąlygų tapumą, žmonių aistrų, pilietiškumo, moralės ir galios veiksnių sąveiką, susiduria su metodologine – individualizmo ir holizmo santykio – dilema. Nors *politinė*, arba *įsteigtoji*, valstybė yra nuoseklus Hobbeso samprotavimo, kuris remiasi metodologinio individualizmo principais, rezultatas, jo socialinės teorijos prielaidos ir kai kurios politinės teorijos išvados prieštarauja vienos kitoms. Todėl Hobbeso apibrėžimai nagrinėjami atsižvelgiant į skirtingas interpretavimo galimybes.

Hobbesas – politikos ir sociologijos mokslų pirmtakas

Šiomis dienomis skaityti *Leviataną*, XVII a. filosofo Thomo Hobbeso (1588–1679) veikalą, ko gero, gali tik keistuoliai, pavyzdžiui, so-

Algimantas Valantiejus – daktaras (HP), Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos katedros profesorius (el. paštas: valantiejus@yahoocom).

© Algimantas Valantiejus, 2007

Straipsnis įteiktas redakcijai 2006 m. lapkričio 8 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2007 m. gegužės 18 d.

cialinių teorijų istorikai ir jų raginami pareigingi studentai. Hobbeso ankstyvoji socialinė teorija parašyta prieš tris šimtus penkiasdešimt šešerius metus (1651 m.), priverstinėje emigracijoje Paryžiuje. Per prabėgusius šimtmečius į archyvines laiko saugyklas nutekėjo daug vandens. Akivaizdu, jog kai kurie anuomet reikšmingi dalykai šią dieną jau nebėra svarbūs.

Be to, skaityti *Leviataną* – ideologiškai rizikinga. Gali būti, kad šis tekstas, kaip tvirtina kai kurie liberalūs mąstytojai, yra reakcingas. Viena iš priežasčių yra ta, kad Hobbeso teorinę argumentaciją „polityzavo“ pilietinio karo keliami suirutė. Praktinė jo teorijos paskirtis – įrodyti teiginį, kad politinės valdžios keliami grėsmė nepalyginti mažesnė negu valdžios trūkumas. Hobbeso nuostata kyla iš tiesioginio karo patyrimo: „Aukščiausioji valdžia nėra tokia žalinga, kaip jos nebuvimas.“¹

Tiesa, per pusketvirto šimtmečio daug kas pasikeitė. Šią dieną tikriausiai nėra labai svarbu, kad Hobbeso socialinę teoriją galbūt užsakė jo *politinė didenybė* Laikas, chaotiškoje pilietinio karo aplinkoje radęs tinkamą mąstytoją, gebėjusį konceptualiai atskleisti „visų karo su visais“ baismus ir būtinybę kurti stiprią valdžią, esmingai paremiančią teisinius tarpusavio išpareigojimus. Jei nesame istorikai, mums, tarkim, nelabai svarbu, ar *Leviatanas* buvo parašytas norint stiprinti absoliutinę karaliaus valdžią, ar „meilikaujant Kromveliui“².

Kirba įtarimas, jog senstelėjusios empirinės detalės šią dieną nėra pagrindinis dalykas. Gerokai svarbiau yra tai, kad Hobbesas – konceptualus empirinės tikrovės kritikas. Neradęs esamoje politinėje tikrovėje *socialinės tvarkos* sąlygų, jis jas rekonstravo teoriškai, kurdamas *naujų* sąvokų visumą. Hobbeso teorija – savita. Ji skiriasi nuo tradicinių politinės filosofijos koncepcijų, aprašančių *esamą padėtį*. Ir pats Hobbesas pažymi: Aristotelis, Ciceronas ir „kiti vyrai“ pilietinės teisės kildindavo ne iš prigimtinių principų, o surašydavo jas į knygas iš savo demokratinių valstybių patirties³.

Nors ne vienas komentatorius pabrėžia Hobbeso politinių nuostatų konservatyvumą ir netgi reakcingumą, vis dėlto neverta daryti sku-

botų išvadų. Geriau vadovautis skeptiška nuostata: pirmiausia interpretuoti Hobbeso, o tik paskui – jo interpretuotojų idėjas, nors tai padaryti nelengva dėl nusistovėjusių kanonų. Hobbesas siūlo vengti suinteresuoto ir pavydaus požiūrio, interpretuoti nešališkai: „[...] without the help of any interested, or envious Interpreter“⁴. Kviesdamas skaitytoją metodologinei savirefleksijai, anglų filosofas skatina *viešą* jo veikalo studijavimą⁵.

Hobbeso prielaidos, priešingai negu jo išvados apie centralizuotos valdžios būtinybę, – liberalios. Analitinė teorinio samprotavimo pradžia yra *hipotetinis individas* ir jo *prigimties savybės*. Filosofo samprotavimai grindžiami *metodologinio individualizmo* prielaidomis. Jo socialinės teorijos paskirtis – rūpintis *individų apsauga*. Visas išvardytas prielaidas vėliau aptiksime utilitarizmo teorijoje ir liberalizmo ideologijoje. Anot Johno Grey’aus, tai pirmąkart sistemingai dėstoma naujųjų laikų individualistinė pasaulėžiūra, iš kurios kyla liberalizmo tradicija⁶.

Be abejo, Hobbeso vartojami terminai („karas“, „aistros“, „lenktyniavimas“, „nepasitikėjimas“, „baimė“ ir pan.) verčia suklusti. Aprašoma žmogaus „prigimtis“ nėra sociali: „Taigi žmogaus prigimtyje matome tris esmines ginčų priežastis. Pirmoji – lenktyniavimas, antroji – nepasitikėjimas, trečioji – garbės troškimas. Pirmoji verčia žmones pulti vienas kitą, norint pasipelnyti, antroji – siekiant saugumo, o trečioji – šlovės.“⁷ Tačiau aišku ir tai, kad Hobbesą domina tiek egoistinės, konfliktiškos, tiek socialios, taikingos prigimties savybės, įvairūs žmogaus galios raiškos bruožai. Svarbu įžvelgti filosofinius, psichologinius, sociologinius, teisinius jo formuluojamų sąvokų aspektus. Apibrėždamas *įsipareigojimų* kategoriją, Hobbesas į pirmą vietą iškelia *institucinę* socialinės sąveikos sąlygą – *pareigą*. Jam rūpi filosofiniai, teisiniai, socialiniai ir politiniai šios *pareigos pažeidimo* aspektai⁸. Psichologinės prigimties savybės, egoistiniai savimeilės principai, kaip dažnai teigiama, nėra vieninteliai teoriniai „siūlai“, iš kurių filosofas neria savo koncepcinį nėrinį.

Kita svarbi teorinė problema yra Hobbeso *politinės galios* samprata. Dažnai teigiama, kad anglų filosofas, apibrėždamas politinę galią, į pirmą vietą iškelia *centralizuotos valdžios, jėgos* ir *prievartos* aspektus. Iš tikro: viena pagrindinių Hobbeso teorinių idėjų – stipri, centralizuota politinė valdžia. Pakanka atsiversti 18-ą *Leviatano* skyrių „Apie suverenų teises įsteigtose valstybėse“ ir įsitikinti tuo, kad Hobbesas postuluoja centralizuotos valdžios principus: pavaldiniai be suvereno leidimo negali pakeisti valdymo formos; aukščiausioji valdžia negali būti prarasta; nickas, nepažeisdamas teisingumo, negali protestuoti prieš daugumos paskelbtą suvereno įsteigimą; suvereno veiksmų pavaldiniai negali teisėtai smerkti; kad ir ką suverenai darytu, pavaldinys jo negali nubausti; suverenai – teisėjas, sprendžiantis, kas yra būtina jo pavaldinių taikai ir saugumui, ir netgi teisėjas, sprendžiantis, kokių doktrinų juos reikia mokyti⁹.

Liberaliosios krypties filosofas Isaiah Berlinas netgi kandžiai pagiria Hobbesą už metodiškai nuoseklų reakcionieriaus atvirumą ir nuoširdumą: „Hobbesas ir jam pritariantys, ypač konservatyvūs ir reakcingi mąstytojai, [...] norėjo atitinkamai padidinti centralizuotos kontrolės sritį ir sumažinti individui paliekamą sritį.“ [...] Hobbesas bent jau buvo daug atviresnis: jis nenudavė, kad suverenai nepavergia; jis pateisino šią vergiją, bet nors neturėjo įžūlumo vadinti ją laisve.“¹⁰ Taigi šis filosofas laisvę, rodos, uždaro „geležiniame narve“¹¹. Todėl dažnai teigiama, kad Hobbesas tapatina *valdžią* ir *jėgą*, o valdžią vertina remdamasis „šaltai utilitariniu“ požiūriu¹².

Vadinasi, prieš pradėdamas kalbėti apie Hobbeso socialinę teoriją, reikia bent glaustai atsakyti į klausimus: ar Hobbeso socialinė teorija tebėra reikšminga šiomis dienomis; ar galima atskirti teorinius ir ideologinius jo koncepcijos aspektus; ar galima pavartoti šio mąstytojo sąvokas, formuluotes ir remtis jo argumentais svarstant šiuolaikinės socialinės teorijos problemas? Galima klausyti labai paprastai: *ar verta skaityti Hobbesą?*¹³

Atsakymas, bent jau šio straipsnio autoriaus požiūriu, yra aiškus: Hobbesą skaityti verta. Pirmiausia, klausimai, kuriuos kelia politinė filo-

sofija, turi ilgaamžę vertę. Žmogus ir jo padėtis mieste, bendruomenėje, visuomenėje, kosmopolyje – tai pagrindinė socialinių filosofinių apmąstymų tema, kuri atskleidžia sudėtingą individo ir visuomenės tarpusavio santykių istoriją. Politinė filosofija, tirdama stabilios, tvarkingos, teisinės visuomenės egzistavimo sąlygas, politinio valdymo formas, socialinės tvarkos pateisinimo ir įteisinimo procesus, subrandina pagrindinį tyrimo dalyką, kuris iš principo lieka nepakitęs iki šių dienų (nuo Protagoro, Platono bei Aristotelio iki Hobbeso, Montesquieu, Tocqueville'io, Marxo ir Charleso Tayloro). Šias problemas dar nagrinėja sociologija ir politikos mokslai, analizuodami *modernią visuomenę* ir jos *egzistavimo formas*, kaip ilgalaikės demokratinės raidos rezultatus.

Antra, Hobbesas kuria naują politikos mokslą nagrinėdamas socialinius, politinius, teisinius *moderniosios visuomenės* susidarymo bruožus. Visus teorinius klausimus Hobbesas svarsto kompleksškai, anot Bruno Latouro, perrašydamas „fiziką, teologiją, psichologiją, teisę, Biblijos egzėgezę ir politikos mokslą“¹⁴. Iš tikrųjų: modernusis teoretikas viską perrašo naujai. Tai iš dalies liudija jo paties žodžiai: „Galbūt labiausiai įžeisti gali tai, kad kai kurie Šventojo Rašto tekstai mano yra naudojami kitu tikslu, nei paprastai tai daro kiti.“¹⁵

Trečia, šiandieną tebėra svarbus pagrindinis Hobbeso teorinis klausimas: kokios politinės sąlygos leidžia formuoti ir išsaugoti *socialinę tvarką*? Šiuolaikinei politikos teorijai svarbūs Hobbeso samprotavimai apie *politinio kūno, pilietinės visuomenės, valdžios formavimosi* sąlygas, o sociologijos teorijai ne mažiau svarbu – tipologinė *socialinių struktūrų* analizė. Anglų filosofas nagrinėja *bygybės* ir *laisvės, priviėlėjimo* ir *laisvės* santykį. Tai leidžia jį vadinti sociologijos ir politikos mokslų pirtaku, apibrėžusiu šiųdviejų modernųjų disciplinų tyrimo objektą ir savitus pažinimo principus, įvardijusiu pagrindines problemas bei sąvokas.

Ketvirta, nors Hobbeso socialinė teorija atliepia politines ano laikotarpio sąlygas, tai nerodo, kad Hobbesas – šališkas ir tvirtai nusistatęs „reakcionierius“. Svarstydamas politinės valdžios ir socialinio ben-

drabūvio santyki, remdamasis deduciniu samprotavimo būdu ir politinės tikrovės stebėjimu Hobbesas nagrinėja santyki tarp *klaidos* ir *tiesos*, o kartu *ideologijos* ir *teorijos*:

Juk visur, kur tik yra vietos pagražinti klaidai ir suteikti jai pirmenybę, ten daug daugiau yra vietos pagražinti tiesai ir suteikti jai pirmenybę, jeigu tą tiesą reikia pagražinti.¹⁶

Penkta, ankstyvasis modernybės teoretikas vienas pirmųjų apibrėžia du idealiuosius visuomenių tipus (prigimties būklę ir sutarties būklę), kartu smulkiai aptardamas pereinimo iš vienos būklės į kitą sąlygas bei aplinkybes. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad XIX a. ir XX a. pradžios sociologai iš principo remsis dviejų idealiųjų visuomenės tipų (tiesa, vadinamų jau kitais vardais) lyginimu.

Šešta, Hobbeso politinės galios samprata, kaip įrodinėjama šiame straipsnyje, yra sudėtingesnė ir apima tris (valdžios, jėgos ir autoriteto) veiksnius. Politikos teoretikas, apibrėždamas ir aptardamas socialinės tvarkos sąlygas, nagrinėja suverenios valdžios, veiksmingos įteisintos jėgos, abipusio išsipareigojimo, teisingumo, įstatymais besiremiančio visuomenės pagrindo, individo ir visuomenės santykių, laisvės sąlygų, racionaliojo elgesio įpročių, socialinių normų, kultūros taisyklių klausimus. Hobbeso *Leviatane* nagrinėjami visuomeninio pobūdžio išsipareigojimų (sutarties principų, moralės, pilietiškumo) ir politinės valdžios santykiai. O šių klausimų svarstymas – aktuali dabarties problema. Hobbeso koncepcija yra moderni teorinė paradigma, kurią, žinoma, svarbu nagrinėti kritiškai.

Du socialinės tvarkos modeliai

Socialinė tvarka yra genealoginis terminas, siejamas su teorinių prielaidų, vaizduotės, spėjimų, išvalgų sritimi. *Socialinės tvarkos* ir *socialinės struktūros* sąvokų kilmė – abstrakti ir metaforiška. Teoriniai modeliai remiasi sisteminamomis išvalgomis: visuomenė yra „socialinis organizmas“, visuomenė yra „socialinis konfliktas“ ir pan. *Visuomenės struktūrizacijos* vaizdiniai skatina atsakyti į konceptualų klausimą

mą – *kaip* kuriama socialinė tvarka ir kokie yra pagrindiniai veiksniai, leidžiantys formuoti, išsaugoti ir plėtoti struktūrinius tvarkos pavyzdžius? Įvairios teorinės kryptys, aiškinamos „tvarkos“ ar „struktūros“ formavimąsi, remiasi skirtingomis koncepcinėmis prielaidomis ir principais¹⁷.

Hobbesas – vienas pirmųjų socialinių teoretikų, nagrinėjusių politinius, sociologinius, teisinius, psichologinius, antropologinius „tvarkos problemas“ (moderniojo socialinio bendrabūvio galimybės) aspektus. Hobbeso socialinės filosofijos idėjos, sąvokos, problemos teikia progą apmąstyti ir šiuolaikinių visuomenių *tvarkos* principus. Daugelis sociologų, remdamiesi žymaus XX a. teoretiko Talcotto Parsonso pavyzdžiu, vertina Hobbesą dėl jo gebėjimo aiškiai ir konceptualiai formuluoti *socialinės tvarkos* problemą¹⁸.

Skiriamos dvi pagrindinės *socialinės tvarkos* aiškinimo tradicijos. *Integracinis modelis* remiasi gyvybinga platoniška metafora: visuomenė – tai „socialinis organizmas“. *Konfliktinis modelis* remiasi trasimachiška metafora: visuomenė – tai „potencialių konfliktų bei interesų raiška“. Pirmuoju atveju tiriamas organiškos sistemos posistemų funkcionavimas, o antruoju – socialinių interesų, galios, jėgos, valdžios, įtakos ir pan. raiškos aspektai. Hobbeso teorija siejama su antrąja kryptimi. Sakykim, Dennis Wrongas, nagrinėdamas *socialinės tvarkos* problemą, skiria dvi – aristoteliškąją ir hobsiškąją – tradicijas. Pirmoji jų visuomenes apibrėžia kaip „natūralias visumas“, susidedančias iš posistemų – socialinių grupių, šeimų ir kitų socialinės sąveikos pavyzdžių, o antroji – kaip „dirbtines visumas“, asociacijas, grindžiamas socialinės sutarties principais¹⁹.

Ralfas Dahrendorfas taip pat skiria *du* Vakarų politinės minties, socialinės filosofijos požiūrius, kurie skirtingai apibūdina mįslingą *socialinės tvarkos* problemą. Visos mokslinės, kartu ir sociologinės teorijos remiasi šiomis priešingomis filosofinėmis nuostatomis. Viena iškilė politinės minties mokykla tvirtina, kad *socialinė tvarka* kyla iš *bendrujų vertybinių nuostatų*. Tai – *consensus omnium*, arba *volonté générale*²⁰. Prielaida yra ta, kad visus potencialius arba aktualius nuo-

monių bei interesų skirtumus, konfliktus padeda įveikti *vienijantis* kolektyvinis pradas – *bendroji valia*. O kita iškili politinės minties mokykla teigia, kad socialinę tvarką diegia galios ir valdžios principai, suvaržymai, vienu socialinių jėgų viešpatavimas, o kitų – paklusimas pirmosioms: „*Prievartos teorija* socialinę struktūrą apibūdina kaip organizacinę formą, kurią suteikia jėga bei suvaržymai ir kuri nuolat persitvarko, kurdama savyje jėgas, kurios ją išsaugo nesibaigiančių pokyčių procese.“²¹

Šis dualizmas atpažįstamas kaip koncepcinių požiūrių konfliktas: tarp Platono ir Aristotelio; tarp Rousseau ir Hobbeso; tarp Hegelio ir Kanto. Reikėtų pridurti, kad plėtojantis teorinės minties istorijai daugėja painiavos: pagrindinės sąvokos kartais apibrėžiamos skirtingai. Pavyzdžiui, *visuomeninės sutarties* teorijos pavadinimas „slepia“ net tris skirtingus – Hobbeso, Locke'o ir Rousseau – aiškinimo būdus. *Visuomeninės sutarties* apibrėžimai kartais apima prieštaringus dėmenis. Prieštaravimų randama ir Hobbeso apibrėžimuose²². Kad ir koks nuoseklus Hobbeso aiškinimo būdas, jo sąvokos apima „daug dviprasmybių“²³. Pagrindiniai prieštaravimai susiję su teorinių prielaidų sritimi ir koncepcinio aiškinimo schema, kuri interpretuojama skirtingai. Dažnai teigiama, kad Hobbesas, remdamasis *metodologinio individualizmo* (ir ideologinės jo atmainos – *liberalizmo*) prielaidomis, galiausiai sukuria politinės galios koncepcija, kuri grindžiama neliberaliomis – autoritarinės valdžios ir centralizacijos – idėjomis.

Prieštaringas ir jo aiškinimo būdas. Viena vertus, Hobbesas, nagrinėdamas *prigimties būklę*, itin pabrėžia psichologines (*baimės, savisaugos, malonumo, siekvarto* ir pan.) sąvokas, kurios sudaro, kaip kartais teigiama, pagrindinius jo aiškinimo principus. Kita vertus, ypač aptardamas *sutarties būklę*, jis remiasi sociologinėmis ir filosofinėmis sąvokomis. *Psichologinės* ir *sociologinės* kategorijos nėra aiškiai atskirtos. Galbūt todėl šiuolaikiniai analitikai priekaištauja Hobbesai, kad jis, apibrėždamas *prigimties* ir *sutarties* būkles, painioja *priežasties* ir *motyvacijos* kategorijas²⁴.

Viena pagrindinių Hobbeso teorijos dilemų – santykis tarp *objektyvių* ir *subjektyvių* analizės sandų. Hobbesas skiria *gamtos prigimtį* ir *visuomenės prigimtį*. Pirmoji yra objektyvi, o antroji – subjektyvi. Gamtos tvarka yra „natūrali“, o socialinė tvarka – „dirbtinė“ (šiandieną, ko gero, pasakytume, kad *susitarimas* – tai socialinis tikrovės konstravimas). Aprašydamas *prigimties būklę*, Hobbesas pernelyg ją suobjektyvina, sugamtina. Joje, rodos, viešpatauja vien gamtiniai, „prigimtiniai“ instinktai, kurių rezultatas – „visų karas su visais“. O aprašydamas sutarties būklę, Hobbesas ją pernelyg susubjektyvina, sužmogina. Čia, rodos, viešpatauja vien tik racionaliai apskaičiuoti, apsvarstyti ir institucionalizuoti principai.

Psichologinių terminų vyravimas prigimties modelyje ir sociologinių, teisinių bei filosofinių terminų – sutarties modelyje teikia pagrindą Hobbeso teoriją vaizduoti kaip *dualistinį* modelį: prigimtinėje būklėje tariamai vyrauja „netvarka“, o socialinės sutarties – „tvarka“. Hobbeso socialinė teorija dažnai spraudžiama į dvinarę schemą. Ypač vienpusiškai vaizduojama prigimties būklė, kurios aprašymas remiasi: a) egoistiniu žmogaus prigimties apibrėžimu (žmogus – racionalus gyvūnas, kuris numato tikslus ir renkasi efektyvias priemones, siekdamas juos įgyvendinti); b) aistrų ir interesų skatinamu žmonių tarpusavio varžymusi, nes išteklių ir tikslai yra riboti; c) visų karo su visais būseną, kuri yra neišvengiama dėl pernelyg „gamtiškų“, t. y. prigimties, instinktų.

Glaustą Hobbeso teorijos aprašymo pavyzdį, kurį verta aptarti, pateikia Johnas Grey'us: „Hobbeso koncepcija bendrais bruožais yra gerai žinoma. Iš hipotetinės prigimtinės būklės – neišvengiama visų karo su visais – Hobbesas kildina pilietinės asociacijos darinį – taikos būseną, kurią garantuoja neribota prievartinės suverenios galios valdžia.“²⁵ Nors, kaip minėta, pats Hobbesas teikia scheminį pagrindą, vis dėlto kyla klausimas, ar šis dualistinis modelis nėra pernelyg paprastas? „Karas“ („visų kova su visais“) toli gražu nevyksta *visą laiką*. Hobbesas siūlo palyginimą: karas – tai ilgalaikis blogas oras, o visas kitas laikas yra *taika*. *Taika* yra racionalios jausmo ir proto – *susitari-*

mo – formos, aptinkamos prigimties būklėje, kuri pernelyg pabrėžtinai vaizduojama kaip „amžino karo“ būseną:

Kadangi blogo oro prigimtis yra ne viena ar dvi liūtys, o daugelis lietingų dienų iš eilės, taip ir karo prigimtis yra ne tikros kautynės, o aiškus nusiteikimas joms visą laiką, kol nėra jokio skirtumo, kad yra priešingai. Visas kitas laikas yra *taika*.²⁶

Pilietinės asociacijos darinys – taikos būseną – atsiranda ne iš „neišvengiamo visų karo su visais“, bet iš *taikos laiko*, kuriam subręsti vėlgi reikia laiko. „Prigimties būklė“ kartais vaizduojama kaip atviras konfliktas, „ikisocialinė“ padėtis, „chaoso“ būseną. Šis „atviros kovos“ modelis kliudo nuodugniau panagrinėti prigimties būklėje aptinkamas *taikingo bendrabūvio* formas. Be to, atkreiptinas dėmesys ir į *potencialiai konfliktinę* sutarties būklės padėtį. Kadangi Hobbeso socialinės tvarkos vaizdinys grindžiamas konfliktiniu požiūriu, tai pažymėtina, kad *potencialus konfliktas* būdingas ne tik prigimties, bet ir sutarties būklei. Ir, kaip minėta, atvirkščiai: *socialinė tvarka* būdinga ne tik *sutarties*, bet ir *prigimties* būklei.

Esminis prigimtinis įstatymas, anot Hobbeso, teigia tuos pačius dalykus: kiekvienas žmogus turėtų *siekti taikos tol, kol turi viltį ją pasiekti*; jeigu jis jos negali pasiekti, jam turi būti leista pasinaudoti visomis suteikiančiomis jam pranašumą karo priemonėmis²⁷. Hobbeso aprašytoje prigimties būklėje išvelgiamos pirminės socialinės organizacijos formos, kurių užuomazga – aiškiai neišsąmoninti, bet sveiko proto formuluojami racionalūs susitarimai tarp žmonių, sakykim, vadovavimasis įprastomis elgesio taisyklėmis. Scheminiai apibūdinimai pernelyg pabrėžia ne tik „atviros kovos“, bet ir „prievartos“ aspektą. Politinėje teorijoje žodis „prievara“ dažnai vartojamas perkeltine prasme (atkreiptinas dėmesys į nusistovėjusį, vėberišką valstybės, kaip įteisintos viešosios prievartinės organizacijos, apibūdinimą). „Įteisinta prievara“ – viena Hobbeso koncepcijos pusė. Ne mažiau svarbi ir kita – racionalūs individų, suinteresuotų veiksminga teisine valdžia, susitarimai ir įsipareigojimai.

Svarbu atsižvelgti į tai, kad Hobbeso socialinės teorijos interpretacijos remiasi skirtingomis prielaidomis, o neretai ir prieštaringomis ideologinėmis nuostatomis. Konservatizmo krypties teoretikai linkę teigti, kad Hobbeso socialinė teorija ardo *tradicinius, bendruomeninius* ryšius. Robertas Nisbetas, konservatyvios krypties sociologas, išvelgia *radikalius* metodologinio individualizmo padarinius, kurie atsiranda dėl Hobbeso ir jo interpretatorių nominalistinio nuoseklumo. Hobbeso metodologija „naikina“ tradicines socialines institucijas²⁸. Su šiuo teiginiu galima sutikti tik iš dalies: 14-ame ir 15-ame skyriuose Hobbesas plačiai kalba apie tradicijos pamatą – *prigimtinus įstatymus*, kurie liepia žmonėms siekti taikos²⁹, nagrinėdamas santykių tarp *įstatymo* ir *teisės* kaip santykių tarp *privalėjimo* ir *laisvės*. O liberalizmo teoretikai, kaip minėta, linkę pabrėžti perskyrą tarp „netvarkos“ (pirminės būklės) ir „tvarkos“ (sutarties būklės). Su šiuo dualistiniu teiginiu galima sutikti tik iš dalies: prigimtinėje būklėje aptinkami įprasti, socialiniai, racionalūs susitarimai tarp žmonių.

Dualistinis modelis yra analitinė priemonė, padedanti Hobbesui kurti sudėtingesnį *struktūrintos visumos* vaizdinį. Scheminiai visuomenių tipai – tik sudedamosios Hobbeso dedukcinio samprotavimo dalys. Hobbesas teoriškai, sistemingai, integraliai išplėtoja individualizmo prielaidas naujoje politinės filosofijos formoje. Hierarchiškai susluoksniuota visuomenės samprata nėra priimtina teoretikui, asmeniškai išgyvenusiam pilietinio karo siaubą. Hobbesas apdairiai (atsižvelgdamas į konfliktinę empirinę tikrovę) vengia „kolektyvinio gėrio“ sampratos, būdingos tradicinei politikos filosofijai. Jis kuria naują, modernią socialinę teoriją, griaunančią hierarchinius socialinės struktūros principus. Tai – individualistinio Hobbeso modelio, grindžiamo konflikto principais, pranašumas.

Vis dėlto Hobbesas, apmąstydamas naujus politinės filosofijos principus, susiduria su teorine dilema. Jo postuluojamas *individas* yra abstrakti filosofinė kategorija, teorinėmis priemonėmis atribojama nuo realių socialinių sąveikų, kurios ilgainiui (kaip „ilgalaiškės gero oro sąlygos“) formuoja individą, tiksliau, *socialinį individą*. Viena vertus,

radikalus Hobbeso filosofinis individualizmas padeda išryškinti psichologines paskirų individų elgsenos savybes ir konfliktiškas jų sam-būvio sąlygas. Kita vertus, šis mąstymo būdas užgožia paprastą faktą, kad realūs socialiniai konfliktai vyksta ne tik ir ne tiek tarp paskirų individų, kiek tarp socialinių grupių. Sociologinę *sąveikos* svarbą užgožia abstraktus filosofinis racionalizmas. Nors Hobbesas, turintis gerą sociologo akį, prigimties būklėje išvelgia *socialines taikos formas*, t. y. papročius, taisykles, moralines normas, vis dėlto šių išvalgų konceptualiai neišplėtoja.

Verta pridurti, kad individualizmo prielaidos vėliau bus įtraukiamos į socialinių teoretikų (Montesquieu, Tocqueville'io ir kitų), nagrinėjančių demokratijos problemas, koncepcijas. Nuo šiol filosofai ir sociologai jau nebeišleis iš akių psichologinio ir sociologinio reiškimo – *žmonių aistrų*, kurias vienas pirmųjų pradeda tirti Hobbesas. Tačiau ir *aistrų* samprata pamažu taps sociologiškesnė. Pavyzdžiui, Montesquieu skirs *išorinę* valdymo būdo prigimtį ir *vidinę* principo prigimtį, tirdamas „aistras“ kaip *įstatymų ir papročių dvasią* ir vadin-damas jas varomąja visuomeninio gyvenimo jėga³⁰. Be to, Montesquieu atmes Hobbesui būdingą filosofinio individualizmo idėją, kad išlaisvinti protą iš prietarų ir tradicijos vergijos galys tik protaujantis individas. Todėl politinę laisvę jis sieis ne su radikalaus individualizmo principais, bet su socialinio pobūdžio iškovojimais, pavyzdžiui, civiliniu įstatymu, kuris „[...] kaip geras tėvas su vienoda meile žvelgia į visą visuomenę ir į kiekvieną jos narį atskirai“³¹. Ir Tocqueville'is kreips dėmesį ne tiek į valdymo ar konstitucinės tvarkos tipus, kiek į politinės kultūros taisykles, žmonių rutininis veiksmus, bendruomenės dvasią³², atsiribodamas nuo Hobbeso filosofinio priežastingumo idėjos (prisimintina, kad Hobbesas plėtoja Descartes'o filosofinio metodo principus).

Nors Hobbesas griežtai atsiriboja nuo „kolektyvinio gėrio“ sampratos, būdingos tradicinei politikos filosofijai, vis dėlto pamažu prie jos grįžta. Remdamasis dedukciniu samprotavimo būdu jis kuria integruotą personalistinę metaforą – *dirbtinį individą*. Viena vertus, šis

pavadinimas rodo, kad filosofas, aprašydamas modernią visuomenę, nori konceptualiai įteisinti individualizmo prielaidas. Kita vertus, žodis „dirbtinis“ paradoksaliai slepia priešingą reikšmę – „organiškas“. Dirbtinio susitarimo (ne vienkartinio žodinio pasižadėjimo, o ilgalaikio politinio steigimo) rezultatas – *organiška integracijos* forma. Juk „dirbtinis individas“ – tai organicistinė metafora („reali visų individų vienybė viename asmenyje“), kuri rodo, kad sociologinės Hobbeso išvados panašios į *holizmo* principus, kuriais remiasi integracinės paradigmos filosofai. Todėl „dirbtinio individo“ apibrėžimą galima interpretuoti kaip vieną pirmųjų teorinių bandymų sukurti *socialinės organizacijos*, kurioje derinami individualizmo ir holizmo principai, sampratą.

Epistemologijos ir politinės teorijos ryšiai

Nors Hobbeso teorinė logika – *dedukcinė*, jis drauge remiasi ir *indukcinio* pobūdžio argumentais, kurių empirinis šaltinis, kaip teigia autoritetingi Hobbeso paveldo tyrėjai, – kasdienio socialinio ir ekonominio žmonių elgesio Anglijoje XVII a. viduryje *stebėjimas*³³. Hobbesas skiria du valstybės tipus. Pirmasis, empirinis, tipas – *įgytoji* valstybė. Pagrindinis jos principas – įgimta jėga. Antrasis, teorinis, tipas – *politinė*, arba *įsteigtoji*, valstybė, kurios pagrindinis principas – laisva valia paremtas racionalus susitarimas³⁴. Hobbesas konstruoja idealųjį teorinį politinės valstybės modelį. Jis tiria politinio bendrabūvio sąlygas, kurios būtų ne vienadienės (kaip nepastovus oras), bet ilgalaikės, grindžiamos teoriniais (diskursyviais, paremtais nuosekliu samprotavimu) principais.

Politinė, arba įsteigtoji, valstybė yra labai nuoseklus teorinio samprotavimo rezultatas. O nuoseklumas reikalauja aiškiai apibrėžti *pažinimo principus*. Šiuolaikiniai mokslo sociologai nurodo svarbų ryšį tarp moderniojo pažinimo principų ir moderniosios valdžios principų: „Hobbesui valdžia yra pažinimas [...]“³⁵ Hobbesas plėtoja naujus pažinimo principus, kurių paskirtis yra tirti visuomeninio egzistavimo sričių – ypač socialinės ir politinės – sąveiką.

Politikos filosofas remiasi: a) nominalistine epistemologija, b) empirizmo ir c) metodologinio individualizmo principais. Pažinimo prielaidos glaudžiai susijusios su socialine teorija. *Visuomenė* apibūdinama kaip *dirbtinė visuma*, susidedanti iš paskirų individų, kurie racionaliai, t. y. apskaičiuodami tikėtinus savo veiksmų padarinius, sudaro *visuomeninę sutartį*, grindžiamą tarpusavio konsensusu ir suverenios valdžios įteisintais veiksmais.

Hobbeso socialinės teorijos prielaida – *subjektas*, arba *racionalus individas*, gebantis apskaičiuoti savo veiksmus ir jų padarinius, daryti politines, teises ir socialines išlygas: pavyzdžiui, suteikti ar perduoti kitiems asmenims teises, įsipareigoti netrukdyti tiems, kuriems suteikė šias teises, privalėti gerbti savo pareigą – „savo laisvos valios akto nelaikyti niekiniu“³⁶.

Teorinių apmąstymų epicentre – paskiro individo reikmės, interesai, rūpesčiai. Mąstantis ir apskaičiuojantis subjektas pripažįsta visuomenės ir valstybės naudą, kai ji atliepia jo, kaip subjekto, interesus. Tik tuomet žmonės atsisako kai kurių savo egoistinių principų – laisvės trukdyti kitiems naudotis savo teisėmis. Socialinio bendrabūvio paskirtis – *individo saugumas* („Valstybės tikslas – individo saugumas“; ten pat; 179). Todėl ir visuomenės (angl. *commonwealth*) vizija yra personalistinė: „Tai yra daugiau nei sutarimas, arba santarvė; tai reali visų jų vienybė viename asmenyje [...]“ (ten pat; 183).

Hobbesas domisi apibrėžimais, vardais ir apskritai kalbos vartojimo sąlygomis, nes jų paskirtis – išvelgti socialinius sąveikos padarinius, socialiai konstruojamas bendrabūvio formas. Visos ar beveik visos sąvokos yra vardinės, nominalistinės³⁷, o ne organiškios ir realistinės, t. y. ontologinės:

Taigi vardą apibrėšime šitaip: vardas yra žodis, žmogaus savo nuožiūra pasirinktas kaip nuoroda, kad sužadintų galvoje mintis, panašias į ankstesniąsias, kuris kartu, įjungtas į sakinį ir pasakytas kitiems, yra ženklas, rodantis, kokią mintį turėjo galvoje arba kokios neturėjo pats kalbantysis. Aš pridursiu, kad vardai atsiranda žmonių nuožiūra, ir tai, mano nuomone, nekelia jokių abejonių.³⁸

Anglų teoretikas, pasitelkdamas *racionalaus, tikslingo veiksmo* sampratą, formuluoja *minimalistinę* metodologinio individualizmo tezę: motyvacinis pagrindas, verčiantis žmones paklusti aukščiausiai valdžiai, yra *tikimybė*, kad ta valdžia bus naudingesnė paskiram individui, negu jos priešybė – netvarkos būklė. Žinoma, minimalistinė Hobbeso tezė įvardija pernelyg trapų socialinių išpareigojimų pagrindą. Todėl ši tezė papildoma svarbiu principu – „baimės jėga“. Pabrėžtina, jog tai nėra *tik valdžios* baimė. Pernelyg paprasta manyti, kad Hobbesas, regėdamas pilietinio karo chaosą, renkasi makiaveliškąjį senosios socialinės teorijos variantą – *valdžią*, kuri jėga (optimaliausiomis priemonėmis) įtvirtina galią.

Baimė – dažnas Hobbeso terminas, tačiau „baimė“ nusako ne tiek institucinės prievartos baimę, kiek perteikia racionalius žmogaus gebėjimus apskaičiuoti ir numatyti savo veiksmų padarinius. Ne realios politinės jėgos subjektas (suverenas–monarchas), bet *suverenai–žmonės* sudaro – kad ir minimaliai įpareigojančią – racionalią sutartį. Minimalus išpareigojimas – tai galvojimas apie savo veiksmų padarinius (pasak Hobbeso, „iš baimės susilaukti blogų pasekmių“). Vadinasi, „baimę“ galima apibūdinti kaip racionalią savo numanomų veiksmų priežiūrą. „Baimė“ – ne pažodinės, bet metaforinės kilmės dalykas, kaip tinkamai pažymi Victoria Kahn³⁹.

Be to, Hobbesas – empiristas. Iš pirminių „traukos“ ir „atostūmio“ reakcijų (jos susijusios su dviem primityviais jausmais – *noru*, arba *troškimu*, ir *nenoru*, arba *pasibjaurėjimu*) Hobbesas kildina visas sudėtingesnes emocijas arba motyvus. Todėl Hobbesui valia yra „stipriausias noras“, o baimė – „stipriausias nenoras“. Visuomeninio egzistavimo galimybė, anot Hobbeso, iš dalies slypi žmogaus jausmuose, iš dalies – prote⁴⁰. Taikos (solidarumo) sąlygas, siejamas su prigimtiniais įstatymais, numato protas. Tačiau *jausmų* šaltinis, galima sakyti, taip pat racionalistinis. Tai – gebėjimas nujausti, išvalgiai apskaičiuoti savo veiksmų padarinius – ir teigiamus, ir neigiamus. Į taiką žmones lenkia, anot filosofo, *mirties baimė* (ten pat). „Baimė“ gali būti grindžiama ne tik grubia prievartos jėga. Yra svar-

besnių aspektų. Baimės sąvoka, rodos, apima ir ideologinius, o iš dalies ir socializacijos aspektus. Prievartą svarbu *pateisinti*:

Viena iš priežasčių, kurios ten nepaminėjau, yra ta, kad visi pilietiniai suverenai nori pateisinti karą, kuriuo pradžioje buvo įgyta jų valdžia, ir, kaip jie mano, juo, o ne valdžios turėjimu, grindžiama jų teisė.⁴¹

Įsipareigojimų galia, kaip pažymi Hobbesas, atsiranda ne iš pačių individų prigimties, bet iš racionalių gebėjimų skaičiuoti (plačiaja prasme):

Žmogus paprasčiausiai atsisako savo teisės arba ją perduoda pareikšdamas arba išreikšdamas kokiu nors sąmoningu ir pakankamai aiškiu ženklu (ar ženklais), kad jis atsisako ar perduoda, ar atsisakė ir perdavė savo teisę tam, kuris ją gavo. O šie ženklai yra arba vien žodžiai, arba vien veiksmai, arba (kaip būna dažniausiai) ir žodžiai, ir veiksmai. Tai ĮSIPAREIGOJIMAI, kuriais žmonės yra susaistomi ir įpareigojami; įsipareigojimai, kurių galia atsiranda ne iš jų pačių prigimties (nes nieko nėra lengvesnio žmogui, kaip sulaužyti savo žodį), o iš baimės susilaukti blogų pasekmių juos sulaužius.⁴²

Baimę (platesnės apimties emociją žmonių elgesio motyvaciją) gali sukurti: 1) autoritarinė valdžia; 2) pagarba išankstiniam autoritetui (sakykime, politiniam lyderiui, politinėms idėjoms, bendrajai tautos valiai); 3) prigimties įstatymo, t. y. *teisės pažeisti kitų teises atsisakymo*, pavertimas visuotinai galiojančiu principu. Nors Hobbesas remiasi visais trimis principais, du paskutiniai, rodos, jam svarbesni.

Pirmasis principas (jį galima vadinti Niccolò Machiavelli teorinėmis prielaidomis) teigia: *teisę sukuria valdžia*: „Tegu tik valdovas laimi ir išsaugo savo rankose valstybę, – ir kiekvienas visas jo priemones laikys garbingomis ir vertomis pagyrimo.“⁴³ *Tik absoliučia valdžia* grindžiama pozityviosios teisės doktrina Hobbeso netenkina. Jis išvelgia ir aptaria kitą, nominalistinę *teisės koncepciją*, kuri egzistuoja prigimties būklėje. Hobbeso argumentacija rodo, kad *prigimtinių teisės* šaltinis nėra grubi individualizmo arba kolektyvinė jėga. Prigimtinių teisę ir prigimtinių įstatymą kuria sveikas žmonių protas, kuris yra

„sveikas“ todėl, kad turi *pakankamai racionalių* samprotavimo (padarinių apskaičiavimo) įgūdžių. Šių įgūdžių visuma sudaro pilietinės valdžios, kuriai atstovauja *pakankamai racionalūs* sutarties dalyviai, pagrindus.

Pilietinė valdžia – taip pat nominalistinis, „dirbtinis“, socialiai konstruojamas apibrėžimas. Tai – daugumos, kuri vadovaujasi sveiku protu, atstovas – „mirtingas dievas“. Tačiau atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nuosekliai taikomas Hobbeso nominalizmas, kad ir netiesiogiai, vis dėlto sukuria politinės teorijos dilemą. Griežtai vadovaujantis nominalizmo principais iš principo negalima ontologizuoti „vardų“. O Hobbesas, apibūdindamas *Leviataną*, svyruoja tarp individualizmo ir holizmo principų:

Tai yra daugiau nei susitarimas, arba santarvė; tai reali visų jų vienybė viename asmenyje, paremta vieno žmogaus susitarimu su kiekvienu kitu žmogumi taip, tarsi kiekvienas pasakytų kiekvienam kitam žmogui: *Aš įgalioju šį žmogų (ar šį žmonių susirinkimą) ir perduodu jam savo teisę valdyti mane su sąlyga, kad tu irgi perduosi jam savo teisę ir taip pat pritarai visiems jo veiksams*. Šitai padarius, viename asmenyje suvienytų žmonių daugybė vadinama VALSTYBE (commonwealth), lotyniškai – CIVITAS. Taip atsiranda šis didysis LEVIATANAS, ar veikiau (kalbant pagarbiau) šis *mirtingasis dievas*, kuriam mes, valdomi *nemirtingojo Dievo*, esame dėkingi už taiką ir mūsų apgynimą, nes šiuo įgaliojimu, suteiktu jam kiekvieno atskiro žmogaus valstybėje, jis gali naudotis tokia didele jėga ir galia, kad jų keliama baimė leidžia jam nukreipti visų piliečių valią taikai palaikyti namuose ir savitarpio pagalbai, kovojant prieš jų išorės priešus.⁴⁴

Racionalaus žmogaus sudaroma formali sutartis – ne visai patikimas socialinio bendrabūvio pagrindas. Todėl Hobbesas dažnai kalba apie sudievinotą visuomenės baimės principą. Jo argumentacija rodo, kad *visuomenine sutartimi* vadovaujamosi ne tik todėl, kad kiekvieną sąveikos akimirka suprantama racionali jos nauda, bet ir todėl, kad šių principų kilmė – *visuomeniška*. Šis principas labai panašus į XX a. pradžioje suformuluotą Durkheimio nuostatą, nurodančią *visuomenines* pažinimo ištakas: „Kadangi pasaulis egzistuoja tiek, kiek jis su-

voktas, ir kadangi visuotinai jis suvoktas tik visuomenės, jis ten ir įsikuria, tapdamas jos vidinio gyvenimo elementu [...].⁴⁵

Nors Hobbeso visuomeninės sutarties principai sudaromi tarp *racionalių individų*, jų išsaugojimo galimybė – sudievinos visuomenės baimė (*pagarba autoritetui*, – kaip pasakytų Durkheimas). Visa, „[...] ką gali padaryti du žmonės, nepavaldūs pilietinei valdžiai, – tai priversti vienas kitą prisiekti tuo dievu, kurio jie bijosi.“⁴⁶ Taigi, nors galima pagalvoti, kad čia apsirikę painiojame Hobbeso (nominalisto) ir Durkheimo (holisto) veikalus, vis dėlto anglų nominalistas ne tik kad nevengia visuminio pobūdžio metaforų, bet kartais netgi ir priartėja prie pakylėtos metafizinės-teologinės kalbos („išskyrus tik *baimę* šios *nematomos jėgos*, kurią *kiekvienas garbina* kaip *Dievą* ir kurios *bijosi* kaip *keršytojo* už savo *išdavystę*“⁴⁷). Hobbeso holistinio pobūdžio *retorika* – svarbi jo argumentacijos ir įrodinėjimų dalis.

Hobbesas nenori ontologizuoti nei *individo*, nei *visuomenės*. Tačiau ką jam daryti, jeigu nominalizmas neįstengia apsiginti (pažinimo teorija yra jo stiprybė), o politikos teorija – silpnoji vieta, nes jam stinga holizmui būdingų normatyvinių sąvokų)? Prigimties būklėje *apibrėžimai* yra prigimties įstatymų pagrindas, tačiau *patys savaimė* jie negali apginti šių įstatymų („žodžių galia – pernelyg silpna“).

Hobbesas įrodinėja, kad žmonėms pakanka racionalumo pripažinti socialinių sątų *tvarumą*, jei tik jie įstengia atsisakyti laisvės trukdyti kitiems naudotis savo teisėmis. Tačiau šio racionalaus atsisakymo šaknys – socialinė galia, kuri formuojasi kaip įpročio teisė. Iš „barbariškos“ antisocialinės būklės gali atsirasti tik tokia pati „barbariška“ būklė (žinoma, jeigu ji visiškai neturi socialinių bendrabūvio pradų). O sveiko proto pradai, aptinkami prigimties būklėje, yra barbariškos būklės *alternatyva*.

Be to, jeigu sutiksime, kad esminis *savisaugos instinktas* nėra iracionalus veiksnys, tai atidžiau žvelgsime ne į psichologines, bet į sociologines sąvokas. Gana abstraktūs, sakykime, filosofiniai Hobbeso „jausmų“ kriterijai (mirties baimė, sveikas protas, darbštumas) rodo, kad *taikos galimybės* yra kompleksiškesnės negu tik racionalūs ir

egoistiniai individualios naudos apskaičiavimai. Kalbėdamas apie *prigimtinius įstatymus* (ne jausmų, o proto kriterijus), Hobbesas palygina juos su Evangelijos įstatymu: „Kaip norite, kad jums darytų žmonės, taip ir jūs darykite jiems.“⁴⁸ (Filosofinį šio teiginio konkretinimą vėliau aptiksime Immanuelio Kanto apibrėžimuose).

Nors Hobbesas yra materialistas, racionalistas ir individualistas, moderniąją visuomenę jis, rodos, ontologizuoja: ne tik pavadina ją *mirtinguoju dievu*, bet ir suteikia jai *savarankišką statusą*. Visuomenė yra *savaiminis darinys*. Ši idėja, kaip minėta, netiesiogiai suartina ją su vienu iš pagrindinių vėlesniųjų sociologijos tėvų – Emiliu Durkheimu. Viena vertus, Hobbesas visuomenę apibūdina kaip individų, apskaičiuojančių savo veiksmus ir sudarančių sutartis, bendrabūvį. Kita vertus, *visuomenė* nėra tik racionalaus apskaičiavimo padarinys. Ji – daugiau negu tik vardas. Visuomenė yra dalykas, kurio bijomasi kaip *mirtingojo dievo*.

Utilitarinė dilema

Žymus XX a. sociologas T. Parsonsas teorinius anglų filosofo T. Hobbeso samprotavimus vadina *Hobbeso tvarkos problema*⁴⁹. Ilgalaikė teorinės minties raida rodo, kad sociologija formuojasi kaip teoriniai socialinės tvarkos klausimų sprendimo būdai. Hobbesas, kaip tvirtina Parsonsas, tinkamai apibrėžia esminę teorinę sociologijos problemą. Tačiau lieka Hobbeso neišspręstas socialinės teorijos galvosūkis – *utilitarinė dilema*.

Hobbeso aprašoma žmonių elgsena prigimties būklėje remiasi utilitarinio veiksmo principais. Hobbeso apibrėžiami žmogaus veiksmo požymiai – atomizmas, racionalumas, empirizmas ir atsitiktiniai tikslai⁵⁰. Hobbeso utilitarizmas svarsto tik *priemonių ir tikslų* santykius. Nors apskaičiuojantys veikėjai renkami efektyvias priemones, jų tikslai – atsitiktiniai. „Tikslus“ sužadina išoriniai dirgikliai, visų pirma – būdingas žmonių varžymasis, kuriam daro poveikį nuolatiniis išteklių trūkumas. Dėl ribotų išteklių individai beatodairiškai

įgyvendina savo norus, kurie tampa atsitiktiniais tikslais. Tokia visuomeninė „tvarka“ yra nestabili, netgi chaotiška. Todėl Parsonsas daro išvadą, kad Hobbesas *teoriškai* neapmąsto *priemonių ir tikslų* santykio dilemos⁵¹. Hobbeso utilitarinėje veiksmo schemoje stinga *socialinių normatyvinių* principų.

„Visų karas su visais“ yra neišvengiamas utilitarinės veiksmo schemos rezultatas. Hipotetinėje *prigimties būklėje* individai vadovaujami egoistiniais naudos principais ir savisaugos instinktu. Todėl Hobbesas, teoriškai apmąstydamas tvarkos ir taikos sąlygas, glaudžiai susieja du principus: 1) individų išipareigojimą steigiamai sutarčiai ir 2) institucinę stiprios, centralizuotos valdžios kontrolę. Pirmojo principo galia kyla iš sociologinės išipareigojimo sutartiniam teisių perdavimo aktui savivokos: „[...] iš baimės susilaukti blogų pasekmių juos sulaužius“⁵², antrojo principo galia kyla iš teisinės ir politinės tikėtinų sankcijų savivokos: „[...] regimos valdžios, kuri laikytų juos baimėje ir, grasindama bausme, verstų vykdyti susitarimus ir laikytis prigimtinių įstatymų [...]“⁵³

Parsonso interpretacinė versija, pabrėžianti, jog Hobbesas susiduria su utilitarizmo dilema, iki šiol daro įtaką kitoms teorinėms interpretacijoms, nors ir ji – kritikuojama⁵⁴. Reikia pripažinti, kad Hobbeso *prigimties būklės* aprašymuose iš tikrųjų trūksta bendravimo ryšių, sutarimo, darnos ir tvarkos. Individai linkę taikyti prievartą kitų individų atžvilgiu siekdami pasipelninti, saugumo, šlovės, netgi dėl smulkmenų⁵⁵. Žmonių veiksmus, rodos, žadina išoriniai dirgikliai ir mechaniškos jų atsako formos. Visos veiksmų paskatos kyla iš „išorės“. „Gėris“ paprasčiausiai yra tai, ko žmogus trokšta, o blogis – ko vengia. Žmonės siekia atsitiktinių tikslų naudodami veiksmingiausias priemones – *jėgą* arba *baimę*. Iš pirmo žvilgsnio tokią interpretacijos kryptį, rodos, renkasi pats Hobbesas:

Taigi į pirmą vietą aš iškelsiu bendrą visų žmonių polinkį – amžiną ir nuolatinį vis didesnės valdžios troškimą, pasibaigiantį tik su mirtimi. [...] Todėl, jei du žmonės trokšta to paties daikto, kurio vis

dėlto jie negali abu kartu turėti, jie tampa priešais ir kelyje į savo tikslą (kuris dažniausiai yra jų pačių gyvybės išsaugojimas, o kartais vien jų malonumas) siekia sunaikinti arba pavergti vienas kitą.⁵⁶

Ši citata, rodos, patvirtina Parsonso nurodytą siaurą žmogaus veiksmo apibrėžimą: *savisauga* ir *malonumas* yra du pagrindiniai utilitarizmo principai, atsitiktinio pobūdžio tikslai, kuriais remdamasis Hobbesas postuluoja būtinumą įtvirtinti *vieną valią*:

Vienintelis būdas sukurti tokią bendrą valdžią, kuri galėtų apginti žmones nuo svetimšalių įsiveržimo ir vienas kitam daromų skriaudų, ir taip juos apsaugoti, kad jie savo triūsą ir žemės vaisiais galėtų gyventi patenkinti, – tai perduoti visą jų valdžią ir galią vienam žmogui ar žmonių susirinkimui, kuris galėtų balsų dauguma visų jų valias paversti viena valia [...].⁵⁷

Žmonių galios *perdavimo* padarinys – vieno žmogaus ar susirinkimo valios stiprinimas. Taigi Hobbeso koncepcinės nuostatos lyg ir pateisina valdžios kontrolę ir prievartą. Nors Hobbesas yra nominalistas, pasakymas „viena valia“, rodos, naikina visus individualių skirtumų ir laisvės, postuluojamos prielaidų lygmeniu, likučius. Kadangi utilitariniai žmonių veiksmai skatina žmonių tarpusavio priešišumą, tai iš tikro geriausia išeitis – atiduoti visas individualias galias „vienos valios“ kontrolei. Šie samprotavimai rodo, kad Hobbesas vis dėlto susiduria su utilitarizmo dilema. Tačiau dar verta paklausti: ar tai – pagrindinė Hobbeso dilema; ar ankstyvasis anglų teoretikas nesuciduria su sudėtingesne metodologine – individualizmo ir holizmo santykio – dilema; ar nekyla teorinių problemų dėl to, kad radikalai atsiribojama nuo aristotelinės „kolektyvinio gėrio“ sampratos? (Verta atkreipti dėmesį, kad Rousseau, formuluodamas kitą visuomeninės sutarties koncepciją, sugrįš prie aristoteliškųjų principų, įvardydamas *bendrąją valią*, skiriamą nuo *visų valios*.)

Negalima sakyti, kad Hobbesas išleidžia iš akių „bendrosios valios“ (moralinių tarpusavio įsipareigojimų) sampratą. Veikiausiai reikėtų teigti: anglų filosofas, nuosekliai plėtodamas metodologinio individualizmo principus, pernelyg juos sureikšmina, savo ruožtu sumažindamas dėmesį kolektyvinio pobūdžio sąvokoms, aptinka-

moms jo paties socialinėje teorijoje. „Utilitarinė dilema“, į pirmą vietą išskeldama dvinarę schemą, trukdo išvelgti sociologines Hobbeso sąvokas. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad absoliučios, centralizuotos suvereno valdžios samprata – dviejų statišku būklių *supriešinimo paradarinys*. Jeigu prigimties būklės žmogus yra *visiškai nesocialus*, paklūstantis savo aistroms, siekiantis naudos ir valdžios, tai, žinoma, tik stipri, visagalė valdžia gali suvaržyti ir kontroliuoti nesocialią žmonių prigimtį. Kartais netgi teigiama, jog Hobbeso vaizduojami *piliečiai* – visiškai paklusnūs ir nekelia jokių *sąlygų*: „Pagal šią Hobbeso išplėtotą teoriją, piliečiai suteikia valdžią valstybei nekeldami jokių sąlygų, o suvereno naudojimas jam suteikta valdžia yra absoliutus.“⁵⁸

Dalykas tas, kad absoliutus piliečių konformizmas naikina patį *pilietiško* apibrėžimą. O Hobbeso užduotis – tirti pilietinių konsensuso sąlygų *tapsmą*. Anglų filosofas realistiškai stebi politinę ir socialinę *karo* tikrovę, drauge klausdamas, kaip, realaus ar potencialaus konflikto sąlygomis, galima formuoti modernią socialinę tvarką? Galbūt todėl Hobbeso prielaidos visiškai skiriasi nuo tradicinės filosofijos (tarkim, Platono, Aristotelio) prielaidų, kurios vaizduoja žmogų kaip *socialų* ir *politinį* gyvūną. Hobbesui, vartojant jo paties metaforas, rūpi ilgalaikės gero oro – socialinio konsensuso – sąlygos. Pilietiškumas ir moralė nėra duotybės. Todėl reikia konceptualiai nagrinėti santykį tarp spontaniškos žmonių elgesio taktikos, būdingos kasdienybei, ir pilietiško strategijos. Hobbesas pažymi⁵⁹: žmonės iš prigimties turi puikius „padidinauosius stiklus“ (aistras, savimeilę). Tačiau jiems trūksta „žiūronų“ (moralės ir pilietiško).

Santykis tarp *aistrų* ir *moralės*, tarp *savimeilės* ir *pilietiško* – pagrindinė *Leviatano* tema. Hobbesas kalba apie politikos meną, kurio paskirtis – nuosekliai, pasitelkiant vadinamąją *proto kalbą*, t. y. vaizdinių seką, arba grandinę⁶⁰, aptarti civilizuoto žmogaus ir civilizacinių sąlygų *tapsmą*. Kartais, rodos, primirštama, kad anglų filosofas aptaria ne tik ir ne tiek dvi statiškas būkles, kiek *procesą*, kurio koncepcinė pradžia (anot Hobbeso, „galutinė priežastis“) yra žmogaus

savisauga ir patogesnio gyvenimo numatymas⁶¹, o pabaiga – politikos meno kūrinys, valstybė, vadinama „dirbtiniu žmogumi“.

Suverenas (šiuolaikiškai – *suverenitetas*) yra šio dirbtinio, pagaminto, socialiai sukonstruoto kūrinio šerdis, suteikianti judėjimą, gyvybę visam moderniajam politikos kūnui. Tiesa, *suvereno* apibrėžimas (tai – regimoji valdžia, kuri laiko žmones baimėje ir, grasindama bausme, verčia laikytis susitarimų ir prigimtinių įstatymų; ten pat) yra gąsdinantis. Tačiau čia vėl reikėtų prisiminti, kad svarstomas politikos teorijos tekstas rašytas pilietinio karo sąlygomis, kai iš esmės trūksta empirinės tvarkos pavyzdžių. Visi Hobbeso apibrėžimai kyla iš „geometrinio metodo“: jo sąvokos, teiginiai ir išvados – diskursyvaus samprotavimo rezultatas.

Suvereno samprata nėra grindžiama tik išorine jėga. Pagrindinis santykis – sociologinis: tarp *privalėjimo* ir *noro*. Tai santykis tarp įstatymo ir teisės, privalėjimo ir laisvės. Teisė, pasak Hobbeso, yra laisvė ką nors daryti ar ko nedaryti, o įstatymas apibrėžia ir įpareigoja laikytis vieno kurio nors iš šių elgesio būdų⁶². Hobbesas susieja privalėjimo ir pareigos veiksnius: įstatymas, kaip privalėjimas, nėra išorinis, svetimas, prievartinis (žmogaus atžvilgiu) veiksnys. *Privalėjimas*, kaip institucinis reiškinys, sutampa su žmogaus *noru* (dėl baimės susilaukti blogų padarinių sulaužius sutarties principus). Kitaip sakant, privalėjimas tampa *vidine* žmogaus nuostata, jis – institucionalizuojamas. Valingo privalėjimo samprata apima daug reikšmių: nuo draugų, reputacijos, prestižo įgijimo iki įvairių menų taikymo kasdienėje žmonių praktikoje. Pagrindinė *sutarties būklės* kategorija – *įsipareigojimas*, kuris aukščiausios politinės valdžios aplinkoje įgauna *privalėjimo* formą.

Tai – kebliausia Hobbeso teorinio aiškinimo vieta. Pažiūrėti *laisvės* ir *privalėjimo* sąvokos sutampa. *Privalėjimo* samprata netgi sukarikatūrina *laisvės* apibrėžimą: ką reiškia santykis tarp *privalėjimo* ir *laisvės* tada, kai absoliutus suverenas (kad ir teoriniame modelyje) įgyja teisę visapusiškai suvaržyti savo subjektus, piliečius, reikalaudamas beveik visuotinai paklusti? Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad

sociologinis santykis tarp laisvės ir privalėjimo sunyksta tada, kai supriešinama prigimtinė („chaotiška“) ir sutarties („tvarkinga“) būklė. Toks priešpriešinimas suponuoja mintį, kad prigimties būklėje *privalėjimo*, siejamo su žmonių *įsipareigojimu taikos sąlygoms*, visiškai nėra. Privalėjimą tariamai diegia tik centralizuota valdžia (tiksliau, jėga). Tačiau, kaip buvo įrodinėjama, privalėjimo institucionalizacija, užsibaigianti įsipareigojimo sutartimi, yra ilgalaikis procesas.

Šio proceso dalis yra *auklėjimas*, kuris prasideda dar *iki sutarties*. Tėviškoji valdžia įgyjama sutartimi arba auklėjimu. Jeigu nėra sutarties, valdžia priklauso motinai⁶³. Hobbesas netapatina valdžios ir jėgos sampratų, bet veikia nagrinėja sudedamuosius galios aspektus. Galią sudaro *įteisinta valdžia*, *sankcionuojanti jėga* ir *socialinis autoritetas*. Dažniausiai pabrėžiami du pirmieji galios aspektai, o trečiasis išleidžiamas iš akių. Autoritetas yra auklėjimo ir socializacijos padarinys. Tai – vidinio, o ne išorinio pobūdžio reiškinys. *Noro* ir *privalėjimo* institucionalizacija yra ilgalaikis procesas. Todėl Hobbesas neišleidžia iš akių *socialinių* pilietiškumo sąlygų. Žmonių įsipareigojimų socialinės sąveikos formoms pradai susidaro prigimties būklėje: neturime atsižadėti, – sako Hobbesas, – savo pojūčių, patyrimo ir prigimtinio proto; visus šiuos Dievo įduotus talentus reikia panaudoti teisingumui, taikai ir tikrajai religijai įgyti⁶⁴.

Reiškiniams plėtojantis natūraliai, galioja „nematomi“ papročiai, įpročiai, tradicija (Hobbesas visa tai vadina „nematomų dvasių galia“). „Nematomi“ papročiai – natūralūs, t. y. prigimtiniai. Dažnai kartojamas Hobbeso pasakymas „visų karas su visais“ yra teorinė konstrukcija, žyminti *ribą*, kuri egzistuoja ne kaip tikrovė, o kaip tikimybė. Utilitarinio veiksmo logiką, kuri priskiriama Hobbesui, rodo, ardo kai kurie jo kriterijai:

Jausmai, lenkiantys žmones į taiką. Jausmai, kurie lenkia žmones į taiką, yra mirties baimė, noras tokių daiktų, kurie būtini patogiam gyvenimui, ir viltis įgyti juos savo darbštumu. Ir protas pasiūlo patogias taikos sąlygas, kurių laikydamiesi žmonės gali susitarti. Šios sąlygos – tai vadinamieji prigimtiniai įstatymai [...].⁶⁵

Įsipareigojimo sutarčiai pagrindas yra gilesnis ir sudėtingesnis, negu tik formalus žmonių gebėjimas apskaičiuoti savo veiksmų padarinius. Kaip minėta, jau prigimties būklei būdingi – bent jau minimalūs – tvarkos požymiai. Nors ji vaizduojama kaip „visų karo su visais“ padėtis, o sutarties būklė – kaip racionalaus „visų susitarimo su visais“ padėtis, vis dėlto šiedu tipai yra ne gryniesi, bet „maišyti“. Tiek vienoje, tiek kitoje būklėje institucionalizuojamos įsipareigojimų (*taikos* ir *sutarties* lūkesčių) formos.

Socialinio solidarumo („ilgalaikės taikos“) formavimasis yra teorinė mįslė. Todėl Hobbesas tiria pamatines prielaidas, kartu ir psichologines žmonių prigimties savybes. Esminis klausimas yra: kaip elgtųsi žmonės, jei apskritai nebūtų politinės valdžios ir atitinkamos kontrolės? Hobbesas, modernusis britų empiristas, puikiai supranta *patyrimo* galią. Todėl prigimties būklę, ko gero, galima skaidyti dar į dvi dalis. Viena jų yra loginė (čia viešpatauja abstraktus žmogaus tipas, kurio elgesį lemia nevaržomos prigimtinės aistros), o kita – sociologinė (čia vyrauja sveiko proto nuostatos, nuomonės, įpročiai ir papročiai). Loginė sritis – tai ideali riba, žyminti tikėtiną kraštutinį elgsenos būdą, o sociologinė sritis – reali būklė, kurios būdami žmonės vadovaujasi nusistovėjusiomis nuomonėmis, įskaitant protingas nuostatas dėl praktinių taikos sąlygų.

Hobbeso analitinės perskyros nereikėtų tapatinti su Platono perskyra (regimybės pasaulyje vyrauja *nuomonės*, o tikrovės pasaulyje – *mąstymas*). Hobbesas griežtai neskiria nuomonės (aistrų) ir mąstymo (proto). Veikiau atvirkščiai: modernusis filosofas, suvokdamas aistrų ilgaamžiškumą, ieško geriausio teorinio sprendimo, kuris leistų protui jei ne suvaldyti aistras, tai bent civilizuoti. „Protas“ minėtoje dvinarėje schemeje nėra „nugalėtojas“, o tik „aistrų prižiūrėtojas“. Dirbtinė – steigiamoji – sutartis nėra vienkartinis aktas. Juk nėra pagrindo tvirtinti, kad susitariantys individai remiasi tik *žodžių galia*. Žodžių galia – svarbi, tačiau, pasak Hobbeso, pati savaime ji yra pernelyg silpna. Rodos, kad *praktinė* sutarties pusė Hobbesui – svarbesnė: pasak jo, sutarties ženklai būna arba *aiškiai išreikšti*, arba *išpro-*

taujami. Hobbesas atkreipia dėmesį, kad *būtas* arba *esamas* laikas (aš daviau, arba duodu, kad būtų įteikta rytoj) yra pranašesnis, palyginti su būsimuoju laiku: vieni žodžiai yra vien pažadas, dar nepakankamas savanoriško dovanojimo ženklas, todėl nėra privalomi ir įpareigojantys⁶⁶.

Šis svarstymas rodo, kad dvinarė Hobbeso schema – naudingas mąstymo įrankis, leidžiantis išvengti skirtumus, panašumus, aptarti pereinamas iš vienos būklės į kitą sąlygas. Tačiau *prigimtis* ir *sutartis* – tik idealieji tipai, o ne realių visuomenių priešprieša. Šie tipai – tiek „prigimties būklė“, tiek „tvarkos būklė“ – yra Hobbeso *mitas*, *scheminė reprezentacija*⁶⁷. Jei sutiksime, kad tai tik naudinga schema, turėsime pripažinti ir tai, kad žmonių gyvavimas prigimties būklėje negali būti vaizduojamas kaip *antisocialinis*. Beje, ir pats Hobbesas tuo abejoja: „[...] ir aš pats manau, kad niekada taip nebuvo visuotinai visame pasaulyje.“⁶⁸

Vaizduojama prigimties būklė, kurioje visiškai trūksta socialinio diskurso, pagarbos teisėtiems bendrojo gyvenimo įstatymams, yra tik loginė konstrukcija. Aistros (nuomonės) vyrauja ir sutarties būklėje. *Visur* – potencialus konfliktas. Hobbesas išlaisvina individą iš hierarchinių tradicinės „tvarkos“ ryšių ir iš naujo, neskubėdamas, apdairiai, metodiškai konstruoja modernią *socialinę sistemą*, kurios esminė prielaida – iš prigimties lygūs ir laisvi individai. Taigi jo dėmesio centre – sociologinė *individo* ir *visuomenės* santykio problema. Hobbesas tiria institucionalizacijos – valingo *noro* ir *privalėjimo* dermės valstybėje – praktiką: „*Žmogaus galia* apskritai yra dabar jo turimos priemonės ateityje įgyti kokį nors matomą gėrį [...].“⁶⁹

Be abejo, galima klausti: kas yra šis *matomas gėris*? Ar tai – galin gas ir vienvaldis *Leviatanas*, naudojantis *jėgą* ir *prievartą* (tikrai abejotina, kad valstybės jėga bei prievarta naudojama *tik tais* atvejais, kai sulaužomi teisiniai susitarimo principai)? Kas yra bendrabūvio tikslas: individas ar valstybė? Ar valstybė yra savitiksli dalykas, ar, priešingai, ji – susitarimo priemonė, panaudojama kuriant ilgalaikes – civilizacinės – gero oro sąlygas? Neabejotina yra tai, kad Hobbeso

argumentacijos paskirtis – ne didinti, o mažinti jėgos ir prievartos veikimą kasdieniame žmonių gyvenime. Hobbesui rūpi *ilgo svarstymo* padariniai, t. y. gebėjimas numatyti būsimą socialinio bendravimo naudą. *Ilgalaikis* svarstymas – tai tradicija, papročio teisė ir praktika. Svarbu – *paveldėta ir prigimtinė teisė*, o ne *valstybės teisė*⁷⁰.

Paveldėta ir prigimtinė teisė nesunyksta po „sutarties akto“. Hobbesas skiria *įgimtą galią* ir *instrumentinę galią*. Instrumentinė galia yra veiksmingas įgimtos galios, paveldėto sveiko proto išplėtojimas⁷¹. Instrumentinė galia nėra tik valstybės sankcijos, taikomos kai nesilaikoma taisyklių. Jei Hobbesui kelia nerimą prigimtinė žmogaus teisė (laisvė naudoti savo jėgas taip, kaip pats nori), tai jam negali nekelti nerimo ir prigimtinė valstybės teisė (laisvė naudoti savo jėgas taip, kaip nori ji pati). Hobbesas netapatina teisės ir valdžios. Jei būtų kitaip, tai jis tapatintų teisę ir įstatymą, tačiau anglų filosofas šiuos reiškinius skiria.

Hobbesas, analizuodamas galios formas ir pabrėždamas konflikto svarbą, yra realistiškesnis už daugelį politikos filosofų, kurie aprašo prigimties būklę kaip *bygių*, *laisvų*, *darnių* socialinių santykių visuomę⁷². Jis nagrinėja konflikto perskyras visuomenėje, kurioje hipotetiškai trūksta tvarkos. Kad ir negali būti tokios empirinės visuomenės, kurioje nuolat vyktų „visų karas su visais“, visuomet esti *potencialios* konflikto tarp individų ir socialinių grupių sąlygos – „aiškus nusiteikimas kautynėms“⁷³. Kaip nuoseklus skeptikas jis klausia: kaip galima kurti socialinės tvarkos principus esant potencialioms konflikto tarp individų sąlygoms?

Suvereno apibrėžimai, kuriuos teikia ankstyvasis modernybės teoretikas, yra prieštaringi (ypač jei tapatinsime *suvereno* ir *monarchijos instituto* sampratas). Viena vertus, *žmogaus galia* (kad ir kaip rafinuotai būtų aptariamai jos raidos bruožai) ištirpsta struktūriniame Hobbeso modelyje, kuris, kaip „dirbtinis asmuo“, sieja diferencijuotas, individualias šios visumos dalis. Subjektyvūs, racionalūs, valingi individų veiksmai tampa pasyvia subjektyvios suvereno („individualaus organizmo“) valios dalimi. Individualus subjektyvumas išlaiko-

mas prielaidų lygmeniu, o politikos teorijoje ji esmingai suvaržo organiškai integrali, suobjektyvinta suvereno valia. Kita vertus, Hobbesas niekada neišleidžia iš akių sociologinių *individuo* ir *visuomenės*, *įgimtos galios* ir *instrumentinės galios* santykio problemų. *Leviatano* analizė rodo, kad anglų filosofui kelia nerimą tiek prigimtinė individo, tiek valstybės „teisė“ – laisvė naudoti savo jėgas taip, kaip nori šie galios subjektai. Šiuo, teoriniu, aspektu Hobbeso formuluotos bei savitai spręstos socialinės tvarkos problemos tebėra aktualios ir šiandieną.

Išvados

Anglų filosofas Thomas Hobbesas yra politikos ir sociologijos mokslų pirmtakas, apibrėžęs šių disciplinų tyrimo objektą, pagrindines problemas ir savitus pažinimo principus. Jis – vienas pirmųjų socialinių teoretikų, kompleksiskai nagrinėjusių sociologinį santykį tarp žmonių *aistrų* ir *moralės* (tarp *savimeilės* ir *pilietiškumo*). Diskursyvaus, dedukcinio Hobbeso samprotavimo būdo paskirtis – svarstyti civilizuoto žmogaus ir civilizacinių sąlygų *tapsmą*.

Anglų filosofas vienas pirmųjų apibrėžia du idealiuosius visuomenių tipus (*prigimties būklę* ir *sutarties būklę*), kartu smulkiai aptardamas pereigos iš vienos būklės į kitą sąlygas bei aplinkybes. Nors prigimties būklė dažnai vaizduojama kaip nesociali „visų karo su visais“ padėtis, o sutarties būklė – kaip racionalus „visų susitarimas su visais“, vis dėlto šiedu tipai yra ne gryniesi, bet „maišyti“. Tiek vienoje, tiek kitoje būklėje aptinkamos išsipareigojimų (*taikos* ir *sutarties* lūkesčių) formos. Todėl prigimties būklę reikėtų skaidyti dar į dvi analitines dalis. Viena jų yra loginė (čia viešpatauja abstraktus žmogaus tipas, kurio elgesį lemia nevaržomos prigimtinės aistros), o kita – sociologinė (čia vyrauja sveiko proto nuostatos, nuomonės, įpročiai ir papročiai). Loginė sritis – tai abstrakti minties riba, žyminti kraštutinių žmogaus elgsenos būdą, o sociologinė sritis – įprastas žmonių bendrabūvis, kurio aplinka – nusistovėjusios nuomonės ir praktinės gyvenimo taisyklės, įskaitant racionalius taikos sąlygų lūkesčius.

Pagrindinė Hobbeso socialinės teorijos problema – sociologinė, nagrinėjanti santykį tarp *privalėjimo* ir *noro* (įstatymo ir teisės, privalėjimo ir laisvės). Nors Hobbesas, apibrėždamas *suvereno* sampratą, remiasi centralizuotos valdžios, kuri laiko žmones baimėje, principais, *baimė* yra terminas, įvardijantis ne tik išorinės jėgos, stiprios valdžios, bet ir žmonių išpareigojimo socialiniam autoritetui (tarpusavio sutarčiai) aspektus. „Baimė“ – tai ir racionalūs žmonių gebėjimai, kuriais remiantis apskaičiuojami bei numatomi socialinių veiksmų padariniai. *Privalėjimo* ir *laisvės* santykio dilema išsprendžiama kaip reflektuvi įstatymų įtvirtintų socialinės tvarkos sąlygų institucionalizacija.

Hobbesas nagrinėja sudėtinius *galios* aspektus. Jis netapatina valdžios ir jėgos sampratų. Anglų filosofą domina trys galios aspektai: *įteisinta valdžia*, *sankcionuojanti jėga* ir *socialinis autoritetas*. Dažniausiai pabrėžiami du pirmieji galios aspektai, o išleidžiamas iš akių trečiasis. Autoritetas yra auklėjimo ir socializacijos padarinys. Santykis su autoritetu – vidinio, o ne išorinio pobūdžio reiškinys. *Noro* ir *privalėjimo* institucionalizacija yra ilgalaikis procesas. Todėl Hobbesas neišleidžia iš akių *socialinių* pilietiškumo sąlygų. Žmonių išpareigojimų socialinės sąveikos formoms pradai susidaro prigimties būklėje. Reiškiniams plėtojantis natūraliai, galioja „nematomi“ papročiai, įpročiai, tradicija (Hobbesas tai vadina „nematomų dvasių galia“).

Nors Hobbesas griežtai atsiriboja nuo „kolektyvinio gėrio“ sampratos, būdingos tradicinei politikos filosofijai, vis dėlto po truputį prie jos grįžta. Politinė, arba įsteigtoji, valstybė yra labai nuoseklus teorinio samprotavimo rezultatas. Valstybė, tiksliau, *visuomenė*, apibūdinama kaip *dirbtinis individas*, susidedantis iš paskirų individų, kurie, racionaliai apskaičiuodami tikėtinus savo veiksmų padarinius, sudaro visuomeninę sutartį, grindžiamą tarpusavio konsensusu ir įteisintais suverenios valdžios veiksmais. Hobbeso personalistinė *dirbtinio individo* metafora apima tiek racionalų, tiek jausminį „susitarimo“ pagrindą. Susitarimas – tai *socialinės integracijos* procesas,

apimantis, be kita ko, ir *baime* tos *nematomos jėgos*, t. y. visuomenės, kurią kiekvienas garbina kaip *mirtingą dievą*.

Todėl „dirbtinio individo“ apibrėžimą galima interpretuoti kaip vieną pirmųjų teorinių bandymų sukurti *socialinės organizacijos*, kurioje derinami individualizmo ir holizmo principai, samprata. Sprendamas metodologinę *individualizmo ir holizmo santykio* dilemą, anglų filosofas pabrėžtinai remiasi individualizmo principais, savo ruožtu sumažindamas dėmesį holistinės kilmės apibrėžimams, aptinkamiems jo paties socialinėje teorijoje.

NUORODOS IR PASTABOS

¹ T. Hobbes. *Leviatanas* (iš anglų kalbos vertė Kęstutis Rastenis). Vilnius: Pradai, 1999. P. 194.

² G. H. Sabine, Th. L. Thorson. *Politinių teorijų istorija*. Vilnius: Pradai, 1995. P. 470.

³ Ten pat, p. 222.

⁴ T. Hobbes. *Leviathan*. New York: E. P. Dutton, 1950. P. 318–9. Interpretacijai, be kita ko, daro įtaką ir nusistovėjusi kalbinė vertimo praktika. Sakykim, trys Hobbeso vartojami terminai – *state, republic, commonwealth* – dažnai verčiami vienu žodžiu. Lietuviškame vertime (žr. Hobbes, 1999; 359–60) vartojamas vienas žodis – valstybė (tiesa, kitose teksto vietose nurodomi variantai, įskaitant lot. terminą *civitas*). Hobbeso *commonwealth* yra platesnės apimties sąvoka negu modernioji valstybė, t. y. XIX–XX a. institucija, įgyvendinanti „teisėtą prievartą“. Siauras valstybės apibrėžimas skatina tirti valdžią, valdymą, viešąjį administravimą, politinių partijų formavimąsi, primirštant tradicinių socialinių institutų ir pilietinės savivokos reikšmę.

⁵ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 359–60.

⁶ J. Gray. *Liberalizmas* (iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis). Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 1992. P. 18.

⁷ T. Hobbes. *Leviatanas*, 1999, p. 137.

⁸ Ten pat, p. 143.

⁹ Ten pat, p. 184–195.

¹⁰ I. Berlin. Vienovė ir įvairovė. Žvilgsniai į idėjų istoriją (iš anglų kalbos vertė Alvydas Jokubaitis). Vilnius: Amžius, 1995. P. 323.

¹¹ V. Radžvilas. Th. Hobbeso *Leviatano* išvalgos // T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 22.

¹² G. H. Sabine, Th. L. Thorson. *Politinių teorijų istorija*, p. 481, 487.

¹³ Aksiologine problema pradamas ir įvadinis Vytauto Radžvilo straipsnis,

parašytas Hobbeso veikalas *Leviatanas* vertimo į lietuvių kalbą proga: „[...] ar verta imti į rankas ir skaityti daugiau negu prieš tris šimtmečius parašytą storą politinės filosofijos veikalą? Klausimas anaipol nėra retorinis...“ (ten pat, p. 9) V. Radžvilas į šį klausimą iš esmės atsako šitaip: Hobbeso filosofinės problematikos branduolys nėra vien politinis. Hobbesą vertą skaityti dėl to, kad jis mąstė apie „tvarką apskritai“ (ten pat, p. 10–11). Socialinės tvarkos problema – esminis teorinis klausimas. Nagrinėti paradigminius pažinimo modelius verta tiek istorinio pažinimo, tiek interpretaciniu požiūriu.

¹⁴ B. Latour. Mes niekada nebuvo modernūs (iš prancūzų kalbos vertė Natalija Vyšniauskaitė). Vilnius: ALK/Homo liber, 2004. P. 34.

¹⁵ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 28.

¹⁶ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 660.

¹⁷ Plačiau apie šiuos skirtumus žr.: A. Valantiejus. Socialinės struktūros samprata // Sociologija. Mintis ir veiksmas. 2006, Nr. 2, p. 48–68.

¹⁸ T. Parsons. *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill, 1968 [1937]. P. 93.

¹⁹ D. H. Wrong. *The Problem of Order. What Unites and Divides Society*. New York: The Free Press, 1994. P. 2.

²⁰ R. Dahrendorf. *Class and Class Conflict in Industrial Society (revisited ed.)*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1959. P. 157.

²¹ Ten pat, p. 159.

²² Būtina pridurti, jog ne mažiau prieštaringos yra integracinės teorinės krypties sąvokos. „Ne be reikalo „bendroji valia“ sukėlė iš pradžių sumaištį, o po to rūpestį, kai Rousseau, Kantas ir Hegelis pateikė tris visai skirtingas jos interpretacijas. (Žr.: R. Dahrendorf. *Modernusis socialinis konfliktas (iš anglų kalbos vertė Rasa Drazdauskienė)*. Vilnius: Pradai, 1996. P. 95.

²³ D. Held. *Demokratijos modeliai (iš anglų kalbos vertė Vytautas Radžvilas)*. Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 98.

²⁴ D. H. Wrong. *The Problem of Order. What Unites and Divides Society*, p. 29.

²⁵ J. Gray. *Liberalizmas*, p. 18.

²⁶ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 138.

²⁷ Ten pat, p. 142.

²⁸ R. A. Nisbet. *Sociologijos tradicija (iš anglų kalbos vertė Dangis Gudelis)*. Vilnius: Pradai, 2000 [1967]. P. 10–11.

²⁹ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 142.

³⁰ Ch. Montesquieu. *Apie įstatymų dvasią (iš prancūzų kalbos vertė Vita Malinauskienė)*. Vilnius: Mintis, 2004. P. 20.

³¹ Ten pat, p. 507.

³² A. de Tocqueville. *Apie demokratiją Amerikoje (iš prancūzų kalbos vertė Valdas Petrauskas)*. Vilnius: Amžius, 1996. P. 77.

³³ Žr.: C. B. Macpherson. *The Political Theory of Possesive Individualism: From Hobbes to Locke*. Oxford: Oxford University Press, 1962; D. H. Wrong. *The Problem of Order. What Unites and Divides Society*. Priešinga nuomonė yra ta, kad Hobbeso politikos teorija „[...] anaipolt nebuvo realistinio politinio stebėjimo rezultatas“ (G. H. Sabine, Th. L. Thorson. *Politiinių teorijų istorija*, p. 487).

³⁴ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 184.

³⁵ B. Latour. *Mes niekada nebuvo modernūs*, p. 24.

³⁶ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 143.

³⁷ Michaelo Oakeshotto teigimu, Hobbesas, kaip nominalistinės skeptinės minties tradicijos tęsėjas, pertraukia senąją racionalios natūralistinės minties tradiciją, siejamą su Platonu, Aristotelium ir prigimtinės teisės teoretikais.

³⁸ T. Hobbes. *Pirma filosofijos pagrindų dalis. Apie kūną // Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas (iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė)*. Sud. Bronius Genzelis, atsak. red. Antanas Rybelis. Vilnius: Mintis: 234–55, 1986. P. 242.

³⁹ V. Kahn. *Hobbes, Romance, and the Contract of Mimesis // Political Theory*. 2001, 29 (1), p. 4–30.

⁴⁰ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 140.

⁴¹ Ten pat, p. 663.

⁴² Ten pat, p. 144.

⁴³ N. Makiavelis. *Valdovas // Rinktiniai raštai (iš italų kalbos vertė Petras Račius)*. Vilnius. Mintis, 1992. P. 67.

⁴⁴ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 183.

⁴⁵ É. Durkheim. *Elementarios religinio gyvenimo formos (iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė ir Jonė Ramunytė)*. Vilnius: Vaga, 1999. P. 486.

⁴⁶ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 153.

⁴⁷ Ten pat.

⁴⁸ Ten pat, p. 143.

⁴⁹ Reikėtų pridurti, kad šis įtakingas apibrėžimas, remiantis Elie Halévy tvarkos problemos analize (E. Halévy. *The Growth of Philosophic Radicalism*. Boston: Beacon Press, 1955 [1901–4]), suformuluotas viename pagrindinių XX a. socialinės teorijos veikalų – Socialinio veiksmo struktūroje [1937 m.].

⁵⁰ T. Parsons. *The Structure of Social Action*, p. 60.

⁵¹ Ten pat, p. 59.

⁵² T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 144.

⁵³ Ten pat, p. 179.

⁵⁴ Plačiau apie Parsonso interpretacijos kritiką žr.: C. B. Macpherson, *The Political Theory of Possesive Individualism: Hobbes to Locke*; D. H. Wrong. *The Problem of Order. What Unites and Divides Society*; R. van Krieken. *Beyond the Parsonian „problem of order“: Elias, Habitus and the Two Sociologies // Zivilisationstheorie in der Bilanz: Beiträge zum 100. Geburtstag von Norbert Elias (1897–*

1990). Ed. by Annette Treibel, Helmut Kuzmics & Reinhard Blomert. Opladen: Leske & Budrich, 2000. P. 119–42.

⁵⁵ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 138.

⁵⁶ Ten pat, p. 113, 136.

⁵⁷ Ten pat, p. 183.

⁵⁸ Mary Ann Glendon, Michael W. Gordon, Christopher Osakwe. Vakarų teisės tradicijos (iš anglų kalbos vertė Egidijus Kūris, Arūnas Poviliūnas, Vilija Poviliūnienė). Vilnius: Pradai, 1993. P. 260.

⁵⁹ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 195.

⁶⁰ Ten pat, p. 44.

⁶¹ Ten pat, p. 179.

⁶² Ten pat, p. 141–2.

⁶³ Ten pat, p. 210.

⁶⁴ Ten pat, p. 363.

⁶⁵ Ten pat, p. 140–1.

⁶⁶ Ten pat, p. 145.

⁶⁷ St. R. Clegg. *Frameworks of Power*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 1994. P. 26.

⁶⁸ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 139.

⁶⁹ Ten pat, p. 102.

⁷⁰ Ten pat, p. 222.

⁷¹ Ten pat, p. 102.

⁷² Šiuo aspektu ryškus skirtumas tarp Hobbeso ir Jean Jacques Rousseau dvinario modelio. Rousseau savo veikale *Apie visuomenės sutartį* vaizduoja istorines visuomenes: *prigimties būklę*, kurioje žmonės laisvi, nes nėra jokių „socialinių“, t. y. prievartinių, ryšių, ir *visuomeninę būklę*, kurioje žmonės yra „supančiotami“, socializuojami. Esminė žmogaus dilema, anot Rousseau, yra ta, kad *visur* (suprask: kiekvienoje *socialinėje organizacijoje*, kuri atsiranda kaip dirbtinis, natūralus žmonių santykių padarinys) jis yra supančiotas (Ž. Ž. Ruso. *Apie visuomenės sutartį*, arba politinės teisės principai (iš prancūzų kalbos vertė Laurynas Algimantas Skūpas). Vilnius: Mintis, 1979. P. 138). Ir Johno Locke'o apibrėžiama *prigimties būklė* skiriasi nuo Hobbeso modelio. Tai – idealizuotas laisvų, lygių, darnių socialinių santykių modelis, kuris pasitelkiamas kaip lyginimo standartas. Universalūs *proto* principai, kaip *prigimties įstatymai*, valdo *prigimties būklę* ir yra privalomi kiekvienam (J. Locke. *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą*. Antras traktatas apie valdžią (iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis). Vilnius: Mintis, 1992. P. 15–6). Todėl ne vienas sociologas Locke'o *prigimties būklę* apibrėžia kaip *socialinę*, o Hobbeso *prigimties būklę* – kaip *nesocialinę*, stingančią ryšių tarp individų (J. Szacki. *History of Sociological Thought*. Vol. I. London: Aldwych Press, 1979. P. 40).

⁷³ T. Hobbes. *Leviatanas*, p. 138.

SUMMARY***THE PROBLEM OF METHODOLOGICAL INDIVIDUALISM
IN THOMAS HOBBS' SOCIAL THEORY***

Thomas Hobbes's *Leviathan* is widely recognized as one of the great works of political philosophy. The aim of the article is to identify and critically assess the key concepts, ideas and the epistemological principles of Thomas Hobbes', as a theorist of modern state who conceptually grasped the nature of the political.

In the first part ('Hobbes as the first substantial predecessor of political science and sociology') the article discusses the relevance of Hobbes social theory for contemporary debates. Some arguments are developed against the interpretations of Hobbes, as a backward-looking author. The relation between the ideological and scientific aspects of Hobbes' work is analyzed shortly by focusing on the critical, skeptical and conceptual thought of the *Leviathan*. The interpretation aims to show that Hobbes' framework speaks directly to certain problems that contemporary societies face today. It shows that conceptual Hobbesian analysis is able to discuss the discursive institutional practice of civilizational processes, including the constitution of peaceful (legal) social forms of the public sphere.

In the second part ("Two Models of Social Order") the article focuses on the concept of "social order". Social order, or social structure, has always been one of the central concepts in classical and contemporary sociological thought. The concept of social order points to a different articulation of the macro- and micro-elements of social life. The problem of order refers to a set of broad issues addressed by theoreticians in their work concerning what makes society possible. Having reviewed the history of the two essential types of structural models, the article explores the construction of Hobbesian twofold model of conflictual social order. To Hobbes, power is precondition of social order which he believed grew out of "natural law" rather than unrealistic "the war of all against all". The article goes on to show how the conceptual framework of Hobbes' can be more fruitfully pursued by specifying the two additional types of the "state of nature".

In the third part ("The Connection between Epistemology and Political Theory") the article analyzes the relation between Hobbes' epistemology and his political theory. A commonwealth established by the mutual agreement of individuals in the Hobbesian social theory is essentially a thought experiment. Aspects of the relationship between Hobbes' method of discursive demonstration and that of his principles of nominalistic epistemology, empiricism, and methodological individualism are analyzed in the context of Hobbes' discussion of the constitution of commonwealth. The article re-examines Hobbes' concept of *social organization* through a close textual analysis. In light of the methodological concerns, the article attempts to provide an understanding of various conceptual connections in Hobbes' work *Leviathan* between the human passions, liberty, social contract, obligation, morality, and power.

In the fourth part (“The Utilitarian Dilemma”) the article argues that the most crucial aspects of Hobbes’ analysis rest not in the ‘political story’ he tells about the necessity of powerful authority, but in threefold sociological conception of power. It is essential for Hobbes to demonstrate that power consist of *legitimate power*, *authorized force* and *social authority*. This part focuses on the evolution of the concept of obligation in the work of Thomas Hobbes. He uses the “state of nature” and the “state of contract” as the devices for demonstrating the institutionalization of relation between the right and the law.

The paper also touches on the problem of the radical nominalism. Given the emphasis on the individual, Hobbes faces the dilemma between methodological individualism and methodological holism. Some of the corollaries of his political theory, including the organicistic metaphor of “society as mortal God”, are inconsistent with the main body of Hobbes’ theoretical thought. The article concludes by arguing that the controversial concepts of Hobbes’ social theory force us to assess them in light of the different interpretative possibilities.